

Shkil K., postgraduate student
Potebnia Institute of Linguistics, National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv

INDIVIDUAL STYLE INDIVIDUAL STYLE AS AN EXPRESSION OF THE AUTHOR'S LANGUAGE PORTRAIT (ON THE MATERIAL OF A. FET'S POETRY)

The article is devoted to the study of the concepts of "idiostyle" and "idiolect" as a reflection of the poet's creativity, in particular the author of poetic texts. The article aims to consider the role of the linguistic personality of the author in the creation of artistic images. The rhetorical and stylistic figures that form the poet's idiolect are analyzed.

Keywords: *idiostyle, idiolect, linguistic personality.*

УДК 811.161.2'01.373

Гончаренко А.В., к. філол. н.

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Київ

НАЗВИ ПОСАД У ЦЕРКОВНО-АДМІНІСТРАТИВНІЙ ІЄРАРХІЇ КИЇВСЬКИХ МОНАСТИРІВ: ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ

У статті розглянуто походження та історію назв головних церковно-адміністративних посад у внутрішній системі організації монастиря.

Ключові слова: *найменування церковно-адміністративних посад, грецизм, Студійський статут, монастир.*

Культурно-національне відродження української нації кінця XX – початку XXI ст. актуалізувало проблему мови Церкви, яка довгий час була поза межами наукового вивчення. Чи не найбільшу увагу вітчизняні лінгвісти звернули на лексику християнських релігійних текстів, церковну термінологію. На сьогодні опрацьовано окремі фрагменти груп конфесійних найменувань: назви релігійних свят (І. В. Бочарова); назви культових споруд (Н. В. Піддубна); назви богослужбових предметів (Н. В. Пуряєва), богослужбово-обрядова лексика (Ю. В. Осінчук).

Назви церковних чинів та посад також уже були в центрі уваги мовознавців, зокрема у дисертаційному дослідженні С. В. Біблєї [1]. З-поміж термінів на позначення осіб із чорного духовенства авторка зосередила увагу на загальних найменуваннях чернецтва, назвах ступенів чернечого подвижництва та на назвах вищих чернечих адміністративних посад. Аналіз найменувань священницьких чинів віднаходимо у наукових розвідках П. В. Мацькова [7; 8]. Назви чинів святості розглянуто в дисертації О. В. Мирончука [9].

Однак повсякденне життя ченця не обмежується лише богослужіннями і значною мірою залежить від його становища у «соціальній структурі» монастиря. Системного

аналізу найменувань, що стосуються внутрішньомонастирської ієрархії, до сьогодні проведено не було.

У запропонованій розвідці здійснюється спроба аналізу історії функціонування слів – найменувань головних церковно-адміністративних посад в устрої монастиря.

Виникнення монастирської системи на східнослов'янських землях стало закономірним наслідком процесу християнізації, який розпочався в X ст. Спочатку чорноризці жили та відбували службу при домових церквах багатих сімей міста. Проте вже з середини XI ст., коли процес залучення до нової віри охоплює ширші верстви суспільства, на перший план виходять обителі, засновані самими ченцями, і, в першу чергу, комплекс громад ченців на чолі з Києво-Печерським монастирем. Услід за його появою розпочалася епоха бурхливого монастирського будівництва. За свідченнями митрополита Макарія лише в домонгольський період на київських землях постало понад 70 монастирів [6, с. 668]. Усі вони орієнтувалися на Печерську лавру, яка від початку свого існування стала зразком облаштування монастирського життя на Русі. Її вплив на духовно-релігійне життя народу зберігається протягом кількох століть.

Близько 1070 р. в Києво-Печерському монастирі за ініціативою ігумена Феодосія було впроваджено візантійський Студійський статут, покликаний регулювати богослужбове та повсякденне життя ченців. Цей статут із деякими змінами, що йдуть, імовірно, від самого Феодосія, згодом перейняли всі пізніші руські монастирі. У Київській митрополії він зберігався до половини XIV ст., коли починає поступатися Єрусалимському, але по місцях залишався в силі набагато довше, про що свідчать його списки, датовані кінцем XV ст. У деяких монастирях він діяв до XVIII ст. Студійський статут було відроджено в кінці XIX ст. в Українській греко-католицькій церкві.

Сфера адміністрації у візантійських монастирях, котрі наслідували правила монастиря Феодора Студита, розділялася на три частини: моральний нагляд за ченцями та їх поведінкою, управління церквою та богослужіннями, ведення господарства. У слов'янському перекладі статуту патр. Алексія, який на сьогодні є найдавнішим відомим писемним статутом, що відображає традиції неписаного Студійського статуту, є розділ «О служебних», де сказано: *«Служьбьникъ же въ манастирьхъ хоцемъ: иконома, кутьника, иже старѣи на обою сторону цркве, пономаря съсудохранильника, житѣици ключаря, иже о больныхъ стоить, иже въспоминае деместика црквѣнаго, книжьнаго хранителя, келаря и старѣишаго страньнопримѣя...иже сами избѣрани будуть игуменѣмъ»* [10, с. 385-386]. Як видно із наведеної цитати у статуті патр. Алексія, зокрема у його слов'янському списку, не виділено осіб, які здійснюють моральний нагляд за поведінкою ченців. На думку Є. С. Голубінського, так сталося через те, що «у нас ці чиновники стали зайвими..., а їх обов'язки частково перейняли самі ігумени, а частково були покладені на чиновників інших категорій, на еклесіарха з доместиками, можливо – на економа і келаря» [2, с. 693].

Імовірно, преп. Феодосій Печерський запровадив у своєму монастирі адміністративну систему за візантійським зразком, але з певними змінами, пов'язаними зі скороченням адміністративних посад. Зі свідчень, отриманих із Києво-Печерського патерика та Житія Феодосія Печерського (увійшло до патерикового зводу), які є найповнішими джерелами відомостей про монастирське життя на Русі, можна встановити, що Феодосій запровадив у себе такі головні монастирські посади: церковні – доместик, паламар та

господарчі – економ, келар. Подібний порядок розподілу обов'язків серед ченців часто зберігається й нині. Запозиченими із грецької мови в XI – XIII ст. книжно-перекладним шляхом через посередництво старослов'янської мови є й самі найменування відповідних церковно-монастирських посад.

Адміністративна влада у монастирі належить *ігумену* (чи *ігумені*). Назва походить від гр. ἡγουμένηος ‘проводир, ватажок’, яке у свою чергу пов'язане з ἡγουμαι ‘веду перед, вказую шлях’ [4 II, с. 289]. Слово трапляється уже в перших оригінальних давньоруських текстах – Церковному уставі князя Володимира, Повісті временних літ, Посланні Володимира Мономаха та ін. У цей же період зафіксовані й словотвірні деривати: *ігуменити*, *ігуменство*, *ігуменський* [16 I, с. 1022].

У підпорядкуванні ігумена – усі сфери діяльності монастиря: він забезпечує організацію богослужінь та чернечого послуху, здійснює контроль над дотриманням норм монастирського статуту, вирішує економічні та кадрові питання, забезпечує збереження монастирських звичаїв і традицій. У давнину за свідченнями тексту Києво-Печерського патерика навіть приготування їжі не розпочинали без благословення ігумена: *«шєд єдинь от них, вѣзьмєть благословєніє от игумена, тажде по сих поклонься пред свѣтым олтарем три крѣты до земля и тако свѣциу вѣжегь от свѣтаго олтаря и от того огнь възгнѣтивъ»* (К.-Печ. пат.).

Протягом десяти століть побутування на східнослов'янському мовному ґрунті назва не змінила свого основного значення і сьогодні вживається на позначення очільника монастиря [14 IV, с. 10]. Лише у XX ст., коли загальна кількість монастирів значно зменшилася, а сан ігумена став нагородою для чернечого духовенства і не завжди був пов'язаний із керівництвом монастиря, слово набуло додаткової семантики, яка відображена лише у деяких спеціальних лексикографічних працях. Пор.: «ігумен – 1. звання, яке надають заслуженим ієромонахам та настоятелям монастирів; 2. особа, що отримала це звання» [12, с. 58]; «ігумен – начальник монастиря, в РПЦ титул, присвайовуваний як ієрархічеська нагорода ієромонахам» [11 XXI, с. 168]. Із початку XXI ст. надання сану ігумена як ієрархічної нагороди скасовано. У відповідному значенні таке найменування сьогодні може вживатися лише щодо осіб, нагороджених раніше.

Починаючи з XV ст., на позначення керівника монастиря поруч із назвою *ігумен* активно вживається назва *настоятель* (гр. ἐφεστώς, де ἐπί (ἐφ) ‘на’ та στάσις ‘встановлення’) [13 X, с. 273]. Щоправда на відміну від *ігумена* слово *настоятель* завжди мало ширший семантичний обсяг, оскільки могло вживатися щодо очільника будь-якого храму [3, с. 336; 15 II, с. 27; 14 V, с. 204; 12, с. 82].

Ігуменам великих монастирів за традицією, що прийшла з Константинопольської церкви, надавався титул архимандрита (гр. ἀρχιμανδρίτης ‘старший над паствою, громадою ченців’). У східнослов'янській літературі ця назва вперше засвідчена у літописі під 1174 р. як титул ігумена Києво-Печерського монастиря Полікарпа: *«Въ то же лѣто престависѧ блаженъ анѣхмандритъ игумень Печерьскои именемъ Поликартъ»* (Іпат. л. 6690 р.). У староукраїнській мові паралельно з формою *архимандритъ* вживали форму *архимандрита*: *«Архимандрита Печерскій Іосифъ Тризна з братією зоставали у монастиру печерскомъ»* (Літ. Сам.); *«При том был оць нашъ архимандритъ печерский»* (Юж. Рус. грамоты) [5 I, с. 35-36]. Опісля поділу монастирів на класи у 1764 р. звання архимандрита було закріплене за настоятелями першокласних і другокласних чоловічих

монастирів [11 III, с. 577-578]. Ігумени ж очолювали третьокласні монастирі. У подальшому в православній церкві (XIX – XXI ст.) чин архімандрита присвоюється не лише настоятелям монастирів, а й іншим церковним особам, що займають високі адміністративні посади (ректор духовної семінарії, глава духовної місії тощо), або є вищою нагородою священнослужителям-ченцям за особливі заслуги перед церквою [14 I, с. 64; 12, с. 25; 18, с. 35].

За статутом ігумен може мати помічників, що завідують різними сферами чернечого життя. При цьому головними серед них є не ті, що завідують духовним, а ті, що завідують тілесним, матеріальним.

Правою рукою ігумена з господарських питань здавна був *иконом*. Така форма слова, засвідчена уже в ранніх слов'янських текстах, відбивала вимову грецького відповідника οἰκονόμος, 'управитель дому, хазяїн, економ, казначей'. В оригінальній східнослов'янській літературі назва чи не вперше вжита в Житії Феодосія Печерського (XI ст.) на позначення управителя монастирським майном. Саме ігумен Феодосій увів посаду економа в руських монастирях, що відповідало порядку, прийнятому в візантійських монастирях. Як свідчить текст Житія, економ займався закупівлею продуктів і всього необхідного для монастиря: «*И се вѣниде икономъ глагола*» *блаженному*, «*такъ въ оутрии днь не имамъ коупити, ꙗже на «ядь братіи и на иноу потребу»*» (Нест. Жит. Феод.). Таким чином, він керував усіма надходженнями та витратами.

Форма *иконом*, уживана переважно щодо ченців, що завідували монастирським господарством, зберігалася до XVII ст. Надалі вона була витіснена формою *економ* (із початковим *е-*) [17 II, с. 440-441; 5 II, с. 870], яка етимологічно пов'язана з лат. oeconomia 'правильне господарство', хоч і зводиться врешті також до грецького джерела [4 II, с. 159]. Спочатку слово *економ* використовували на позначення управителя майном в поміщицьких маєтках – економіях, але згодом воно проникло й у сферу церковного вжитку. У монастирській адміністративній системі посада економа зберігається до нинішнього часу.

За збереження і розподіл харчових запасів відповідав *келарь* (гр. κελλάριος 'комірник, амбарний'), який був у підпорядкуванні в економа. Одна з перших згадок про цю посаду також уміщується в Житії Феодосія Печерського (XI ст.). Як свідчить агіографічний текст, келар стежив не лише за наявністю продуктів, а й усього необхідного для їх приготування: «*Въ единъ же от дни, хотящим имъ праздникъ творити святѣа Богородица, и водѣ не суци, – прежде же намѣненому Феодору суцию тогда келару, ... тѣжде шед повѣда блаженному Феодосію, ꙗко нѣсть кто воды нося»* (К.-Печ. пат.); «*И се пакы дровом нѣколи не приготваном суцем на потребу варенія, шед же Феодоръ келарь къ блаженному Феодосію, глаголя, ꙗко да повелиши, отче, единому от братіа, суцему праздну, да шед приготвить дров еже на потребу»* (К.-Печ. пат.); «*Прииде келарь к сему блаженному, глаголя, ꙗко въ сій день не имамъ что предложити братіи на ядь, се бо ни сварити что имамъ*» (К.-Печ. пат.). В обов'язки келаря входив також розподіл їжі за трапезою: «*...преподобному же Феодосію съ братією идуицу въ манастирь святого Дмитрея, и се принесоша ему хлѣбы от нѣкихъ зѣло чисты, их же повелѣ келару предложити на трапезѣ на яд оставшеи братіи»*» (К.-Печ. пат.).

У сучасній практиці київських монастирів келар відповідає за монастирські комори і склади з продуктами, кухню та приготування їжі відповідно до статуту.

У келаря міг бути помічник – *ключарь*, у якого зберігалися ключі від погребів та складів [16 I, с. 1231; 13 VII, с. 183]. Сьогодні слово маркується як застаріле, а на позначення відповідної посади частіше вживається форма *ключник*, засвідчена в староукраїнських текстах із XIV ст. [15 I, с. 477]. Ключарем інколи називають також духовну особу, що завідує церковним начинням та зберігає ключі від церковної ризниці [14 IV, 193]. Попри це існують і спеціальні найменування посади. У давньокиївський період із таким значенням уживали слово *полатьникъ* (від *полаты* ‘палати, кімната, скарбниця’): *«Възбудивше пономаря, испросиша, кто входилъ есть въ цркъвь; он же рече: никто же, ключеве соуъ оу полатника»* (К.-Печ. Пат.) [16 II, 1124]. Починаючи з XV ст., в обіг входить іменник *ризничий* (від *ризниця* ‘приміщення в церкві для зберігання риз та іншого церковного майна; скарбниця’), який закріпився нині як спеціальний термін на позначення особи, що відає церковним майном [14 VIII, 533].

Серед найважливіших монастирських церковних посад у писемних текстах згадано *доместика* і *паламаря*.

Словом *доместикъ* (*демественикъ, деместъникъ*) (гр. δομέστιχος ‘головний співець’) спочатку позначали виконавця духовних віршів. На цю посаду призначали найбільш майстерних співців. У майбутньому вони могли навіть стати ігуменами: *«Стефана игумена себѣ нарекоша быти, демественика суца церковнаго»* (К.-Печ. пат.). Із XIV ст. так називали старшого на кліросі, керівника одного з двох церковних хорів [13 IV, с. 212]. Аналізована лексема, як стверджує С. В. Бібла, із XVIII ст. відійшла до пасивного фонду мови внаслідок ліквідації відповідної посади, нею позначеної [1, с. 13]. У сучасній церковній термінології на позначення церковнослужительного чину, у якому посвячений має право й обов’язок співати під час богослужінь, уживається назва укр. *співець* / рос. *певчий, певец* (із праслов’янського кореня *rěti), а на позначення керівника церковного хору – *регент* (лат. regēs ‘керуючий, правитель’) [12, с. 122].

За порядком у церкві стежив *строитель церковный* або *пономарь*. Він наповнював олією лампади, готував вино для служби, дзвонив у било, скликаючи братію: *«Въ единъ же от дній прииде къ преподобному Феодосію прѣзвитерь от града, прося вина на службу святыхъ литоргіа. И абіе блаженный призывавъ строителя церковнаго и повелѣ наляяти вина... Тогда пономарь шед и изліа все вино прѣзвитеру, и тако отпусти его»* (К.-Печ. пат.). Слово походить від гр. παραϕονάριος ‘надійний, вірний’. Його засвоєння на східнослов’янському мовному ґрунті пройшло декілька етапів. У текстах XI–XIII ст. засвідчена найбільш близька до грецької вимови форма *парамонарь, пономонарь* [16 II, с. 875, 880]. До XVIII ст. (у російській мові і нині) використовувався фонетичний варіант *пономар, панамар* [13 XVII, с. 58–59]. Із XIX ст. вжиток увійшла форма *паламар*, яка закріпилася в лексичній системі сучасної української мови та утворила численні деривати: *паламарка, паламарювати, паламарня* [14 VI, с. 20].

Таким чином, фіксація назв, необхідних для вираження важливих понять внутрішнього монастирського устрою, дозволяє простежити спадкоємність у цій тематичній групі слів, семантичну спеціалізацію, зумовлену суворо регламентованими нормами церковно-адміністративного життя. В основі привнесені, такі найменування природно освоювалися на власномовному ґрунті, що супроводжувалося зміною звукового складу, граматичної форми, семантичної наповнюваності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бібла С. В. Склад, джерела і шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів і посад) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / С. В. Бібла. – К., 1997. – 20 с.
2. Голубинский Е. Е. История Русской Церкви: в 2 т. / Е. Е. Голубинский. – М.: Императорско-восточной истории и древностей российских при Моск. университете, 1901. – Т. 1., ч. 1: Период первый, Киевский или Домонгольский. – 968 с.
3. Дьяченко Г. Полный церковнославянский словарь / Г. Дьяченко. – М.: изд. отдел Московского патриархата, 1993. – 1158 с.
4. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. – К.: Наукова думка, 1982–2012.
5. Історичний словник українського язика / за ред. Є. Тимченка. – Харків – К.: Державне вид-во України, 1930–1932. – Т. 1. Ч. 1–2.
6. Макарий (Булгаков). История Русской Церкви. – М.: Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1995. – Кн. 2. – 704 с.
7. Мацьків П. В. Периферійна зона поняттєвого поля «священна особа» в словниково-діахронному дискурсі / П. В. Мацьків // Філологічні науки. Збірник наукових праць Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Полтава: ПНПУ, 2010. – Вип. 2. – С. 57–62.
8. Мацьків П. В. Поняттєве поле «священна особа» в мовній картині світу // Лінгвістика: Збірник наукових праць Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». – № 2 (20). – С. 64–71.
9. Мирончук О. Я. Назви чинів святості в історії релігійного стилю української мови : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. Я. Мирончук. – К., 2014. – 20 с.
10. Пентковский А. М. Типикон патриарха Алексия Студита в Византии и на Руси / А. М. Пентковский. – М.: Изд-во Московской патриархии, 2001. – 432 с.
11. Православная энциклопедия. – М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2000–2019. – Т. 1–55 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravenc.ru>.
12. Пуряєва Н. В. Словник церковно-обрядової термінології / Н. В. Пуряєва. – Львів: Свічадо, 2001. – 160 с.
13. Словарь русского языка XI–XVII вв.: в 29 т. / гл. ред. С. Г. Бархударов, В. Б. Крысько. – М.: Наука, 1975–2008.
14. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
15. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. / ред. Л. Л. Гумецька. – К.: Наукова думка, 1977–1978.
16. Срезневский И. И. Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам: в 3 т. / И. И. Срезневский. – СПб.: ИОРЯС Импер. АН, 1893–1912.
17. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: в 2 т. / П. Я. Черных. – М.: Русский язык, 1999.
18. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства / В. М. Шевченко. – К.: Наукова думка, 2004. – 560 с.

Гончаренко А.В., к. філол. н.

Інститут лінгвістики ім. А. А. Потебні НАН України, Київ

НАЗВАНИЯ ДОЛЖНОСТЕЙ В ЦЕРКОВНО-АДМИНИСТРАТИВНОЙ ИЕРАРХИИ КИЕВСКИХ МОНАСТЫРЕЙ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

В статье рассматривается происхождение и история названий главных церковно-административных должностей во внутренней системе организации монастыря.

Ключевые слова: наименования церковно-административных должностей, грецизм, Студийский устав, монастырь.

Honcharenko A.V., Ph.D.

O.O. Potebnia Institute of Linguistics of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

THE CHURCH-ADMINISTRATIVE RANKS NAMES IN THE CHURCH-ADMINISTRATIVE HIERARCHY OF THE KIEVAN MONASTERIES: HISTORY AND NOWADAYS

The article deals with the origin and history of the names of the church-administrative ranks in the monastery. The fixing of these ones is essential for the expressing of important concepts of monastery internal organization and allows to trace the successions in this thematic words group and the semantical specialization of these ones also, caused by the strongly regulated norms of religion life. Primarily loan, such names were naturally adapted on the native language ground with further changes in phonetics, grammar and semantical productivity.

Key-words: name of the church-administrative posts, Greek loan word, Studitian statute, monastery.

УДК 811.111'37

Гришкова Н. В., к. філол. н., доц.

Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. акад. С. Дем'янчука, Рівне

СЕМАНТИЧНА СФЕРА „ЗАЛИЦЯННЯ” У СУЧАСНІЙ АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Запропонована стаття написана в руслі етнолінгвістичних досліджень мовних явищ. Проаналізовано лексичні та фразеологічні одиниці довесільного етапу в їх тісному зв'язку з етнокультурним простором народу. На матеріалі сучасних лексикографічних джерел досліджено лексико-семантичні особливості, образні і ритуально-символічні значення обрядової весільної лексики та фраземіки сучасної англійської мови.

Ключові слова: обрядова лексика та фраземіка, довесільний етап, залицяння, лексико-семантичні особливості, образне значення, символічне значення.

Постановка проблеми.

© Гришкова Н. В., 2019